

Prikazi knjiga / Book Reviews

Walter Kerber, *Socijalna etika*, preveo Ante Sesar, Hrvatski studiji, Biblioteka Scopus, knjiga 14, 204 str.

Često se u političkim raspravama i u novinskim člancima stanje u našoj državi, kojim se ne možemo previše hvaliti, opravdava time što smo još uvijek “mlada demokracija” pa se u pravilima igre demokratskog ponašanja još dobro ne snalazimo. Vrijedi to ponajprije za naše saborske zastupnike koji često više vremena troše u “ispravke krivih navoda” ili u “povrede poslovnika” nego u objektivne i dobronamjerne rasprave o pitanjima dobro uređenog i zdravog društva u Republici Hrvatskoj. Jedan od razloga za to, ako ne i jedini, sastoji se u tome što ne postoje dobro razrađeni putokazi za što bolje i dublje shvaćanje društvenog čovjekova bića i onih zahtjeva koje to biće postavlja i koji se prije ili kasnije osvećuju ako ih se krši.

U takvoj je situaciji više nego dobro došla mala knjiga njemačkog isusovca Waltera Kerbera pod naslovom *Socijalna etika*, koja je nedavno u hrvatskom prijevodu objelodanjena u biblioteci časopisa *Scopus* studenata Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu kao Knjiga 14. Knjiga u njemačkom izdanju pripada nizu pod zajedničkim naslovom *Temeljni tečaj – filozofija (Grundkurs Philosophie)* koji nastoji dati “sveobuhvatni uvid u temeljna pitanja suvremenog filozofiranja”. U tom nizu nalazimo sustavni prikaz najvažnijih područja filozofije te njezine povijesti od antike do današnjice. Čitav je tečaj namijenjen široj

čitalačkoj publici, a ne (samo) filozofima, pa su zato autori pojedinih svezaka (a *Socijalna etika* je 13. svezak u tom nizu) nastojali pisati razumljivim jezikom i dati jasnu podjelu građe.

Velika većina autora toga niza jesu isusovci – profesori filozofije na isusovačkom Filozofskom fakultetu (Visokoj školi za filozofiju) u Münchenu i na Teološkom fakultetu Sveučilišta u Innsbrucku. Walter Kerber (r. 1926.) više je desetljeća u Münchenu predavao teme o socijalnoj etici i njegova je knjiga plod tih predavanja i, dakako, dugogodišnjih istraživanja na tom području. Autor već u uvodu napominje da ga “snažno obvezuje novoskolastička predaja”,¹ a osobito nestor katoličkog socijalnog nauka 20. stoljeća, Oswald von Nell-Breuning (1890–1991), bez kojega je europski socijalni nauk nezamisliv.

Kerber je knjigu podijelio na osam dijelova, od kojih prva tri imaju načelno obilježje i govore o socijalnoj etici kao posebnoj filozofskoj disciplini, o društvenosti kao osobitoj pojavnosti ljudskog života koja izvire iz same čovjekove naravi te o načelima dobro uređenih društvenih struktura. Ostali dijelovi nastoje te načelne postavke primijeniti na pojedina društvena područja: na pojam pra-

¹ Originalni tekst glasi: “wie stark ich mich der neuscholastischen Überlieferung verpflichtet weiß” što bi možda bolje bilo prevesti: “koliko toga imam zahvaliti novoskolastičkoj predaji”.

va kao možda najvažniji element ljudskoga društvenog života (4. dio), na strukturu države kao najvažniji oblik društvenog uređenja (5. dio), na odnos čovjeka i materijalnih dobara – gospodarstva (6. i 7. dio) te konačno na “etiku zajedničke odgovornosti na svjetskoj razini”, tj. na nadnacionalne odnose čime su osobito obilježeni događaji započetog trećeg tisućljeća (8. dio).

Za što bolje razumijevanje ove knjige, držim da je potrebno imati pred očima podatke koje sam naveo. Walter Kerber govori i piše o socijalnim pitanjima u prvom redu kao filozof, ali i kao kršćanin. On tu svoju “ovisnost” od kršćanske (u njegovoj terminologiji: “novoskolastičke”) predaje otvoreno i iskreno priznaje. Zato je važno da se u njegove tekstove ne interpretiraju stavovi koje on, i kao filozof i kao kršćanin (katolički redovnik) nije mogao zastupati. Stalo mu je da čitatelj odmah na početku shvati da je kod socijalne etike riječ “o filozofskom objašnjenju fenomena čudorednoga, poglavito o ljudskim vrijednostima, te o obvezujućem *trebati*”² (str. 9). Riječ je tu o teorijskoj refleksiji što se proteže na vrijednosne predodžbe prema čemu se mora ravnati konkretno ponašanje. Kerber želi socijalnu etiku odijeliti ne samo od pozitivnih socijalnih znanosti, npr. sociologije, nego i od individualne i personalne etike koje određuju dužnosti pojedinih ljudi među sobom, dok se socijalna etika definira kao “etika ljudskih *propisa*”,³ tj. o struktura koje bitno određuju zajednički život ljudskih osoba. Zato socijalna etika nije etika pojedinaca, premda gotovo uvijek udruženih, nego etika institucija, društvenih tvorevina i njihovih zakonitosti.

² Ovdje se prevoditelj susreće s njemačkim izrazom “verpflichtendes Sollen” koji se kao takav jedva može prevesti hrvatskom jeziku prikladnim izrazom. Tu leži i sva teškoća prijevoda s kojom se prevoditelj ove knjige na više mjesta susreće.

³ U originalu: “Ethik der menschlichen *Ordnungen*”. Držim da autor ovdje nije mislio na “ljudske propise” ukoliko ih ljudi donose, nego na “ljudski poredak” koji postoji među ljudima upravo ukoliko su povezani u društvo.

Postavljajući opća načela socijalne etike, Kerber s pravom upućuje na to da “svaka socijalna filozofija, kao i svaka socijalna etika, mora imati polazište u filozofskoj antropologiji” (str. 34), a filozofska antropologija u središte promatranja stavlja čovjeka kao *osobu*. Pojam osobe, danas toliko sam po sebi razumljiv, nije svoje mjesto odmah dobio i u filozofiji nego tek preko kršćanske teologije i nauke o Trojstvu. On ni danas nije udomaćen u svakoj filozofiji (osobito istočnim). Kerber ne ulazi u raspravu o nastanku i definiranju pojma osobe, spominjući dakako njegovu tradicionalnu definiciju kao “posljednjeg subjekta” ljudske naravi, što je za suvremenike nerazumljivo. On će zato donijeti osam “elemenata” pojma osobe koji se nužno javljaju kod svakog čovjeka i koji ga onda određuju u njegovu odnosu prema drugim ljudima i bićima. Najvažniji elementi izgleda da su: sloboda, odgovornost, savjest, na što se ljudi u međusobnom odnosima i ponajviše pozivaju. Vjerna tradiciji iz koje je potekao, Kerber ljudsku društvenost tumači iz same čovjekove naravi koju je već Aristotel “pročitao” kao “društveno biće”. On u toj društvenosti ne gleda samo nužnost opstanka i obrane, nego mnogo dublje bogatstvo, unutrašnju puninu, sposobnost priopćavanje samog sebe drugome, otvaranja i darivanja sebe drugome, ali na taj način da tu sposobnost i čovjekovu mogućnost upravo taj drugi u čovjeku otkrije i pokrene. “Kroz drugoga se može čovjek razviti, pronaći svoju bit, doći k samome sebi” (§11, str. 40). Na temelju toga Kerber definira društvo, ne od početka – od uzroka, nego od svršetka, tj. od njegove svrhe, te primjenjuje definiciju svoga učitelja Nell-Breuninga: ljudsko društvo je “svaka trajna, učinkovita povezanost ljudi u ostvarivanju nekog zajedničkog cilja ili zajedničke vrijednosti”. Čovjekova društvena narav usmjeruje ga prema ostvarenju zajedničkog dobra u čijem sudjelovanju i svaki pojedinac “dolazi k samome sebi”, dostiže stupanj svoje čovječnosti. Zato se

pravoj ili zdravoj društvenoj uređenosti jednako protive i individualističke i kolektivističke tendencije, ne uzimajući u obzir dva važna i nerazdvojiva elementa čovjekove naravi: društvenost i osobnost.

U trećem dijelu Kerber donosi *srž načelnih stavova* za uređenje društvenog života. Polazeći od prije dobro poznatog skolastičkog termina “bonum commune” (zajedničko dobro) tumači ga u dvostrukom smjeru: kao neko *dobro* i kao nešto što je dobro *za sve* i upotrebljava za to dva značenjem vrlo bliska njemačka izraza: “Gemeingut” i “Gemeinwohl”, a to razlikovanje je opet uveo von Nell-Breuning. Prevoditelj je nastojao i u hrvatskome pronaći slične riječi: “opće dobro” za “Gemeingut” i “opća dobrobit” za “Gemeinwohl”. Svakako, “bonum commune”, “opće dobro”⁴ uzima se kao svrha i ono je tako “formalno načelo čitavog socijalnog života” (§16, str. 56). Zajedničko dobro kao svrha čovjekova društvenog života dobiva stupanj vrijednosti prema stupnju njegova odnosa prema čovjeku kao osobi. Kao zajedničko, to dobro mora imati vrijednost za *sve* članove društva, premda možda s različitim stupnjem sudjelovanja na njemu. Opća dobrobit se, međutim, ne određuje na osnovi njegova vrijednosnog sadržaja, nego više na osnovi toga koliko *služi* društvenoj instituciji i njezinoj svrsi te time postaje temelj organiziranosti društva kao poticaj za ostvarenje općeg dobra.

Nijedno društvo ne može dobro funkcionirati niti postići svoju svrhu bez autoriteta u njemu. Autoritet ima sposobnost zahtijevanja da ostali slijede njegovo vodstvo. Potrebu autoriteta Kerber tumači ovako: “Čovjek ne posjeduje nikakvu stvoriteljsku slobodu da bi mogao sam iz sebe odrediti svoje djelovanje prema vlastitim idejama, kako bi neovisno od utjecaja drugih ostvario neki sasvim spontani plan o samomu sebi, te

kako bi u apsolutnoj slobodi od svakoga autoriteta oblikovao svoj život” (str. 62). Odbacuje li se neki pojedinac kao autoritet, odmah se uspostave čitave gomile raznih autoriteta: javno mnijenje, utjecaj masovnih medija, pritisak društvenih skupina, razna uvjerenja koja se pozivaju na znanost i sl. Najbolji je oblik autoriteta kada nositelj službenog autoriteta ujedno postigne i svoj osobni autoritet koji proizlazi iz njegovih svojstava da ga drugi slušaju i slijede. Ipak autoritet ostaje prijeporan i njegove se granice ne mogu lako odrediti, pogotovo se nameće pitanje: dokle smije legitiman autoritet primjenjivati sredstva prisile? Zato se u kršćanskoj tradiciji osobito državni autoritet zasniva na samom Bogu, ali proizlazi od naroda.

Od mnoštva načela kojima se nastoji urediti društveni život, Kerber donosi dva načela koja stoje u tradiciji katoličkog socijalnog nauka: *načelo solidarnosti* i *načelo supsidijarnosti*, dodajući mu kao nadopunu suvremeno *načelo demokracije*. Načelo solidarnosti je temelj solidarizma što ga je, kao protutežu individualizmu i socijalizmu, početkom 20. stoljeća razradio njemački isusovac Heinrich Pesch (1854–1926). Glavna misao solidarnosti sastoji se u tvrdnji da je čovjek po svojoj naravi upućen na društvo isto kao što je društvo nužno upućeno na pojedince. Zato je to načelo bitka i načelo dužnosti, tj. iz same naravi stvari proizlazi za svakog čovjeka dužnost otvaranja drugome u društvu. “U čovjekovoj se naravi nalazi usmjerenost prema društvu u kojemu on razvija svoje planove” (§18, str. 71). Načelo solidarnosti uzima se kao lijek protiv individualističkog zatvaranja u samog sebe i liberalnog minimaliziranja društvenosti. Solidarnost je poznata i izvan katoličkih krugova, no izgleda da je načelo supsidijarnosti izvorno katolički pojam te i kao ime i kao formulacija katolički doprinos socijalnoj etici. Formulirano je to načelo u enciklici pape Pija XI. *Quadragesimo anno* (br. 79) što je izišla četrdeset

⁴ Čini se da bi prijevod “zajedničko dobro” bio bolji i razumljiviji.

godina nakon poznate (i prve) papinske socijalne enciklike Leona XIII. *Rerum novarum*. Načelo supsidijarnosti razlučuje djelatnost društvene zajednice od djelatnosti pojedinaca u njoj te kao takvo služi za mjerilo razlučivanja koja prava pripadaju društvenom autoritetu u odnosu na djelatnost članova. Kao članovi ovdje se uzimaju i ljudi kao pojedinci i manje zajednice unutar jednog obuhvatnijeg društvenog okvira. Članovi zajednice imaju pravo na pomoć (*subsidium*) od zajednice, ali i na obranu od te iste zajednice kad ih ona pod izlikom pomoći počne gušiti. Zajednica, u prvom redu njezin autoritet, "ne smije stavljati pojedinca ili manju zajednicu pod skrbništvo tamo gdje oni sami mogu biti djelatni" (§19, str. 75). Načelo supsidijarnosti određuje stupanj mjerodavnosti s obzirom na društvenu djelatnost i tako djeluje protiv svakog prevelikog presezanja jače moći, osobito autoriteta, koje redovito završava u totalitarizmu.

Uz ova dva, mogli bismo reći, klasična društvena načela, koje Nell-Breuning zove "zakonima izgradnje društva" (*Baugesetze der Gesellschaft*), Kerber navodi i načelo demokracije. To se načelo ne može svesti ni na jedno od prethodnih, ali je s njima tijesno povezano. Ono pokazuje na koji se način prethodna više formalna načela mogu i moraju primjenjivati u društvenome životu. To osobito vrijedi za načelo supsidijarnosti. Načelo demokracije pokazuje način na koji se vlast autoriteta supsidijarno primjenjuje na članove društva. Budući da do danas još nije sročena formula načela demokracije koja bi bila primjenjiva za sve njezine konkretne oblike, Kerber pribjegava jednoj "idealnotipičnoj čistoći" pojma i određuje ga kao "aktivno sudjelovanje svih članova neke društvene tvorevine u odlukama društvenog autoriteta koje se tiču njih samih" (§20, str. 79). Razumije se da je nemoguće ostvariti zahtjev "aktivnog sudjelovanja svih članova neke zajednice" u odlučivanju važnih pitanja pa je stoga potrebno postaviti takva pravila igre gdje bi bilo mo-

guće reći da doista "svi članovi načelno sudjeluju u procesu odlučivanja", osobito kad se radi o "temeljnim vrijednostima i prijeko potrebnim temeljnim pravima koja se ne mogu podvrci nekakvoj odluci većine". Premda je zakon većine najčešće pravilo demokracije, on još ne jamči da će odluke donesene većinom biti i istinite i pravedne. I demokratski doneseni zakoni mogu "cementirati postojeće odnose vlasti", no unutar demokracije postoje i mehanizmi da se takve pojave spriječe.

Od petog dijela Kerber prikazuje posebne vrste društvenih institucija te u tri dijela (5-7) donosi etiku prava, države i gospodarstva. Pravo je podloga za razvitak čovjeka pojedinca u društvu gdje on mora poštivati slobodu drugoga. Zato Kerber pravo s Kantom definira kao "ograničavanje slobode svakog pojedinoga uz uvjet njezina suglasja sa slobodom sviju ukoliko je ta po općem zakonu moguća". Pravo, osobito kao pravna norma, mora kao svoje mjerilo imati pravdu, koja određuje da se dadne "svakome njegovo". Pravda bi trebala sačuvati jednakost među ljudima, no i termin pravda i termin jednakost jesu višeznačni. Ljudi su već po rođenju nejednaki i zato pravedno ne može značiti "svakome isto". Kerber smatra da bi socijalna pravednost trebala osigurati jednakost "polaznih šansi", početnih uvjeta pod kojima pojedinac može ostvarivati svoje mogućnosti. On, uz pravednost imovinskog stanja uvodi i pojam pravednosti "osobnog uspjeha u radu" (*Leistungsgerechtigkeit*; naš prevoditelj prevodi: *pravednost učinaka*). To načelo uspjeha ili učinka karakteristično je za društvo s kapitalističkim uređenjem, gdje se društveni položaj određuje uspjehom (redovito gospodarstvenim) koji netko poluču u društvu. To načelo, dakako, često dovodi do još veće nejednakosti među ljudima koji iz bilo kojih razloga ostaju prikraćeni i bezuspješni. Kerber kao kršćanski etičar nije mogao zaobići pitanje odnosa "naravnog" i "pozitivnog" prava odnosno pitanje od-

nosa prava i morala (usp. §26). Naravno pravo shvaća kao cjelokupnost normi pravednosti koje vrijede prethodno kao temelj svakoga prava pri čemu se zasnivanje ćudorednih normi ne mora ograničiti na jednu filozofsku školu. Tu se, dakako, odmah postavlja pitanje o mogućem sukobu između valjanih pravnih normi i naravnog ćudorednog zakona. Kako pri tom valja postupiti? Ako državni zakoni odgovaraju kriterijima pravednosti, konflikta ne će biti. Zato se pretpostavlja da zakonodavac zakonima želi štititi pravednost. Nije moguće stoga da svatko slijedi svoju predodžbu o pravednosti te onda neke zakone odbacuje kao nepravedne. Zato se može reći: poslušnost pozitivnom zakonu zahtjev je pravednosti. Pozitivni zakon, ipak, ne može imati posljednju riječ. On doista može biti nepravedan pa ga treba legalnim putem mijenjati. "U slučaju jedne jasne i fundamentalne povrede pravednosti nijedan sudac nije ovlašten pozivati se na neki nepravedni pozitivni zakon", zaključuje Kerber (str. 110).

Pogledajmo još kratko važan dio specijalne socijalne etike, državnu etiku (§§28–33). Ljudska sloboda se može kretati samo unutar pravnog okvira. Pravo ne smije ostati samo u idealnoj sferi nego mora imati stvarnu vrijednost i načelno se ostvariti. Za to je nužno potrebna država koja može i prisilno provoditi pravni poredak. Primjena sile, osim izuzetnih slučajeva, dopuštena je konačno samo državi. Država je najviši oblik društvenog poretka i ne može imati nikakve instance iznad sebe. Država mora štititi socijalno slabije od socijalno jačih, ali samo u mjeri u kojoj to oni sami ne mogu. Država se mora brinuti za opće blagostanje i zato da bi svi građani mogli razvijati svoju slobodu. Zato je za Kerbera neprihvatljivo svako liberalno umanjivanje uloge države samo na "noćnog stražara". Od države se očekuje da dobrom politikom unapređuje gospodarstvo, obrazovanje, zdravlje članova, uređuje promet i štiti okoliš. Država, osim unutrašnjega reda,

mora štititi građane i od tlačenja izvana. Kerber zastupa skolastičku misao da se "ratovi i vođenje ratova ne moraju uvijek smatrati *po sebi lošima*, ako su prijeko potrebni za provedbu prava i pravednosti" (str. 121). Time se opravdava i vojna služba kao obveza. U okviru svoje knjige Kerber se nije upuštao u prijepornosti nauka o "pravednom ratu". Na kraju toga dijela raspravlja o dva važna pitanja društvenog života: pitanje sukoba osobne savjesti i zahtjeva političkog života te pitanje prava na otpor mogućem nepravednom djelovanju države.

U pretposljednja dva dijela (6. i 7.) Kerber razlaže probleme "gospodarstvene etike", tj. pitanja čovjekova odnosa prema onome što može, smije i mora posjedovati. Premda se kod posjedovanja redovito misli na odnos prema materijalnim stvarima i njihovoj uporabi, u socijalnoj je etici važno pitanje odnosa čovjeka prema čovjeku s obzirom na uporabu materijalnih dobara. Tu valja razlikovati pojam imovine i pojam rada kao najredovitijeg puta stjecanja imovine. Konačno se postavlja važno socijalno-etičko pitanje: kako pronaći temeljna načela "pravednoga gospodarstvenog poretka"? Više od jednog stoljeća tu se, osobito u zapadnom kulturnom okviru, nude dva oprečna modela: liberalni kapitalizam i komunistički socijalizam. Zapadni model gospodarstva preuzeo je načelo slobodnog tržišnog natjecanja. Taj je model dosad, uz mnoge negativne pojave, ipak donio visok stupanj životnog standarda, tako da je tržište postalo neka vrsta "naravnoga zakona". Odgovornost pri tome ne mogu snositi samo države, nego u prvom redu *poduzetnici*. Poduzetnik je, kaže Kerber, postao "svojevrsni ljudski tip koji je obilježen sasvim specifičnim etosom" (str. 165) koji je častohlepno opsjednut uspjehom i zato i sebi i drugima postavlja visoke zahtjeve. Poduzetnik se često nalazi između državnih zakona s jedne i neumoljivih zakona tržišta s druge strane. U svemu se ipak mora držati etičkih na-

čela. Valja paziti na humaniziranje rada, izbjegavanje rada nedjeljom i na zaštitu okoliša. Ne pazi li se na te elemente, gospodarstveni se napredak može okrenuti u svoju protivnost.

Posljednji, osmi i najkraći dio Kerberove knjige posvećen je pitanju etičnosti nadnacionalnih odnosa. To je pitanje u naše doba postalo vrlo aktualno zbog sve većeg zblizavanja svih stanovnika Zemlje, a time se nameće potreba "etike zajedničke odgovornosti na svjetskoj razini". Razvojni tijekovi današnjice ne služe samo općoj dobrobiti, nego "opterećuju i ugrožavaju egzistenciju zemljine kugle". Kerber ponajviše ističe "mir među narodima" (§42), jer je "čovječanstvo po prvi puta u svom životu sposobno za globalno uništenje". Zato izbjegavanje rata ima prednost pred svim ostalim ciljevima. No to uništenje može pospješiti ne samo rat, nego i razaranje okoliša i nerazborito iscrpljivanje resursa. Kerber primjećuje: "Kada bi sve zemlje na zemljinoj kugli stvarno pokušale živjeti na razini zapadnjačkih industrijskih zemalja, onda nitko više ne bi mogao dosegnuti taj cilj. Čovjeka dostojna opstojnost bila bi za sve još samo jedna iluzija" (str. 185). Zato se nameće dužnost poraditi oko pravednog gospodarskog poretka na svjetskoj razini. Takav poredak ne može ostvariti samo natjecateljski tržišni model. Kerber zato pledira za model "socijalno tržišnog gospodarstva" koji na razini svjetskog gospodarstva još ne postoji. Na kraju se Kerber pita, jesmo li na putu "prema novoj svjetskoj kulturi" te zahtijeva da svoju svijest pripremimo "za nove zadatke i nove izazove", za zadatke "boljeg razumijevanja za mnoštvo kultura u jednome svijetu". Socijalna etika tu može izvršiti zadaću buđenja savjesti, ali ne i puno više.

Kerberova *Socijalna etika* u hrvatskom prijevodu popunjava nedostatak stručne literature na socijalno-etičkom područ-

ju. Imamo pred sobom sustavno zaokruženo djelo, koje se doduše temelji na kršćanskim filozofskim osnovama, ali se argumentacija ne izvodi iz biblijskih ili crkvenih tekstova, nego razumskim uvidima u onu sferu čovjekova bića koja ga čini "socijalnim" (*zoon politikon*). Djelo je namijenjeno njemačkim čitateljima i zato se često obazire na kulturno doživljavanje i državne zakone Savezne Republike Njemačke. No ono može biti od velike koristi i za nas jer i mi pripadamo istom kulturnom krugu, a želimo razvijati društveni okvir srodan europskome.

Hrvatski prijevod toga djela je dobar, imajući pred očima općenito teškoću prijevoda nekih njemačkih termina. No evo samo nekoliko napomena: za njemački supstantivizirani glagol "Sollen" bolje bi bilo upotrijebiti također imenicu, a predložio bih riječ "obveza", dok bih za "Pflicht" predložio izraz "dužnost". Također je možda nespretan izraz "socijalna *nastrojenost*" za njemački "soziale *Gesinnung*". Hrvatski izraz "nastrojenost" ima donekle pejorativni prizvuk, koji njemački izraz "Gesinnung" nema. Možda bi bolji prijevod bio "socijalno osvjeđenje" ili "socijalni stav". Jedna očito tiskarska pogreška nalazi se na 51. strani kad je njemačka riječ "Urzustand" u hrvatskom postala "praštanje", a prevoditelj je očito mislio na "praštanje", što se moglo izbjeći dvostrukom riječi: prvotno stanje. Slagarska je pogreška kad je u sadržaju za §20 "načelo demokracije" označeno da se nalazi na 81. strani, a nalazi se na 79. strani. No sve to navedeno nipošto ne umanjuje vrijednost hrvatskog izdanja koje preporučujemo svima kojima je na srcu dobro uređenje naše društvene zajednice.

Ivan Macan

Sveučilište u Zagrebu
 Filozofski fakultet Družbe Isusove
 Jordanovac 110
 HR-10000, Zagreb
 imacan@ffdi.hr